

A MODERN SZELLEM PROBLÉMÁIRÓL

Néhány évvel ezelőtt előadást tartottam a Brit Pszichológiai Társaság Orvosi Szekciójában. Az előadás mind a hallgatóság, mind a szekció elnöke számára csalódást jelentett. Ahogy azt az elnök kifejtette, valami lényegretörőbbet vártak tőlem, azt hogy „jobban a dolgok mélyére hatoljak”. Az elnöknek teljesen igaza volt. Előadásomban abból a szempontból beszéltem a modern szellemről, hogy az olyan eszmék összességét jelenti, amelyek eredete a gondolkodásban van, míg az elnök a saját szakmájában hozzászólt ahhoz, hogy ezeket az eszméket a bűnösség, a vágyak, az agresszió és a bizonytalanság nézőpontjából vizsgálja.

Ez a fajta gondolkodásmód igen széles körben elterjedt. Előadásom is azt az érzést erősíthette meg, hogy nem veszem kellőképpen figyelembe a gondolkodást meghatározó kézzelfogható erőket. Amikor figyelmen kívül hagyom a gyermeki traumákat, a felbomlott családokat, az iparosítást, sokan úgy érezhetik, hogy ezáltal elvesznek az árnyékok világában.

Bizonyos szempontból üdvözlöm kell az ilyen ellenvetést, mivel segít abban, hogy az első állításomat világosan megfogalmazzam, miszerint a gondolkodás nem bízik a megfoghatatlanban, s hogy közelebb jusson a világ megértéséhez, valami megfoghatóért a tények mögé kíván hatolni, hogy világmegértését rájuk alapozza. Érzéketlen generáció vagyunk.

Második állításom érdekesen kapcsolódik össze az elsővel. Arra kívánok rámutatni, hogy érzéketlen elméleteink ellenére társadalmunk sokkal humánusabb, mint a megelőző társadalmak bármelyike. Ennek megcáfolására példának hozhatjuk fel szörnyű forradalmainkat és háborúinkat. A kételkedőknek Paul Tillich szavaival felelek: „Ha a történelemben valaha is létezett olyan periódus, amikor az emberiség annyi jószág birtokában annyi szörnyűséget követett el önmaga és az emberiség ellen, akkor ez a huszadik század”. Ugy vélem, szkepticizmusunk szükségszerűen megkérdőjelezte ideáljaink eredetiségét, kibillentette civilizációnkat meglévő egyensúlyi helyzetéből s erejénél fogva majdnem meg is semmisítette azt.

Sőt, még tovább megyek, amikor azt állítom, hogy ha szkepticizmusunk időnként szélsőségekbe csap át, ez morális megfontolásokból, pontosabban szólva könyörtelen ideológiai szókimondásból fakad. Korunk két egymással szembenálló ideológiája a szkepticizmus és a morális szenvedély, az indulat, különös harcban állnak egymással, kölcsönösen összefonódnak és erősítik egymást. Fura egy história ez.

A modern szkepticizmus gyökerei az ókori Görögországig nyúlnak vissza, de jelenlegi mindent elsöprő ereje a kopernikuszi forradalom egyenes következménye. Kopernikusz elmozdította az embert az univerzumban addig elfoglalt központi helyéről, s ezzel megsemmisítette a teológia kozmoszképét. Az isteni tökéletesség szférája, amely felé az emberiség igyekezett határok, formák és központok nélkül, feloldódott az űrben.

Az atomfizika megjelenésével a kétdimenziós monotónia a mélységekre is kiterjedt. Galilei mechanikáját, miszerint minden dolog tulajdonképpen mozgásban levő tömegekből áll, Newton fejlesztette tovább és töltötte meg új tartalommal. Newton elméletének lényege, hogy egyedül az atomi részecskék létező dolgok, s minden fizikai jelenség ennek egy megjelenési formája. Az ember sem más, mint cél és jelentés nélküli véletlenszerűen összekapcsolódott atomok egy csoportja.

A szkepticizmussal szembenálló másik modern eszmerendszer indirekt módon szintén a szkepticizmusból nőtt ki. A szkepticizmus támadása a keresztény egyház ellen volt az, amely a kereszténység erkölcsi ideáljait megszakadította az egyéni üdvözülés iránti sóvárgástól és morális lelkiismeretünket ehelyett az emberi társadalom megjavítása felé irányította. Az új racionalizmus képzelete hamarosan megtelt az ember és a társadalom állapotára vonatkozó magasabb igényekkel.

A történelem eddigi menete során az emberiség a meglévő szokásokat és törvényeket úgy fogadta el, mint a társadalom alappilléreit. Közben természetesen történtek változások és mélyreható reformok is végbementek, de a társadalmi haladás előre elhatározott szándékos átalakítása soha sem vált meghatározó erővé. Az első kormány, amelyik magáévá tette azt az elvet, a Nagy Francia Forradalom kormánya volt. Ezáltal a XVIII. század vége fordulópontra volt a majdnem változatlan társadalmak ősidőktől tartó lassú kiterjedése és az azt követő rövid periódus között, amikor egy jobb jövőbe vetett hit meghatározó erővé vált a társadalmi életben.

Mechanikus filozófia

A tudományos szkepticizmus kezdetben laza kapcsolatban állt a társadalom jobbátételére irányuló törekvésekkel. Miközben a fennálló autoritással szemben a gondolat szabadságáért harcolt, egyúttal megnyitotta az utat a politikai szabadság és a humanitárius reformok előtt. A tudományos racionalizmus társadalmi és morális haladást eredményezett, s ez megjavította a nyugati civilizációban majdnem minden emberi viszonyrendszert. Az új racionalizmus egészen napjainkig az intellektuális, morális és társadalmi haladás vezérlője volt.

Azonban a XX. században komoly ellentmondások merültek fel ezzel kapcsolatban. Az a törekvés, hogy mindent a fizika és kémia törvényeivel kell megmagyarázni, egyre inkább zavaró tényezővé kezdett válni. A szkepticizmus kiélezése egészen addig, hogy megkérdőjelezte a megfoghatatlan dolgok létezését, abszurd következtetésekhez vezetett.

Meg fogom próbálni újra elfogadtatni a lét magasabb formáinak létezését és rávilágítani arra, hogyan tudhatjuk és hogyan tudjuk megismerni a lét kevésbé megfogható szintjeit. Szeretném élesebb megvilágításba helyezni korunk másik meghatározó gondolatrendszerét, a perfekcionizmust, s rámutatni arra, hogy a korlátok nélküli haladás eszméje - a szkepticizmus és a perfekcionizmus összefonódásával és egymás kölcsönös felerősítésével - hogyan vezetett el a modern szellem mai veszélyes állapotához. Először korunk katasztrófáiról kívánok szólni, majd végül azokról a jelenségekről beszélek, amelyek alapvető eszméink újjáéledése felé mutatnak.

Galilei mechanikus filozófiáját teljes valójában Laplace fejtette ki, amikor a Világ Univerzális Tudásáról beszélt. Laplace rámutatott arra, hogy a világegyetem legkisebb ismert egységének topográfiájából (ez az egységek mozgási sebességét és a köztük feszülő erőket jelenti) következtethetünk ezen egységek jövőbeli helyzetére s ennek alapján az idők végezetéig minden dolgok tudásának birtokában leszünk. A fenti okfejtéssel szemben felvethető az az ellenérv, hogy ezek a feltételezések ellentmondani látszanak a szabad akaratnak. Ennek azonban csak annyit hatása volt, hogy megkérdőjeleződött, vajon birtokában vagyunk-e szabad akaratunknak. Ám ha rávilágítunk a szabad akarat kapcsolatát eme különös nehézségre, akkor átsiklunk a fölött a jóval szembetűnőbb tény fölött, hogy a Laplace-i atomi topográfia gyakorlatilag olyat nem mond, ami érdekes lehet a számunkra.

Megtudhatjuk belőle, hogy az univerzum egy adott régiója mennyi energiával rendelkezik, de arra már nem kapunk választ, hogy ebben a régióban a tárgyak fix hőmérsékletűek-e, s ha igen, mekkora ez a hőmérséklet.

Ha fel akarjuk mérni, hogy milyen mértékű ez a tudatlanság, amely az Univerzális Tudás képében tetszeleg, próbáljuk meg elképzelni, hogy minden eddigi tapasztalatunktól meg vagyunk fosztva, s ennek helyébe az univerzum laplace-i topográfiája lép. Bár korlátlan mértékben rendelkezünk a mechanikus számolás képességével, de hiába is próbálnánk meg valami érdemlegeset kiszámolni. Mivel amit meg akarunk ismerni, azok a dolgok, amelyeket látunk és érzünk, hallunk és szaglunk, de a mechanika törvényei nem vezethetnek le erre vonatkozó tudást az atomi részecskék ismeretéből. Csak érző énünk cselekvései, amelyek az érzékeinkre ható atomokra válaszolnak, szolgálhatnak ilyen információval.

Ha érvelésünk bizonyítása érdekében természetesnek is vesszük, hogy érzékelő képességekkel rendelkezünk és figyelmen kívül hagyjuk azt a tényt, hogy az atomi-topográfia nem definiálja a hőmérsékletet, akkor sem jutunk tovább annál, hogy fizikai és kémiai törvényeket definiáljunk. Ez viszont még nem teszi lehetővé, hogy felismerjük az élő és érzékelő lényeket. Ez a megállapítás ellentmondani látszik a biológusok ama véleményének, miszerint az élet fizikai és kémiai terminusokkal leírható, megmagyarázható. Valójában azonban ők semmi ilyesfélét nem tesznek. A biológia jelenlegi célkitűzései és az ezek elérésére tett erőfeszítések abban merülnek ki, hogy a fizika és kémia törvényeivel magyarázzák meg az élőlények funkcionálását, amelyek azonban ezekkel a törvényekkel nem magyarázhatók.

Mindezzel azt szeretném aláhúzni, hogy még egyetlen mechanizmus, még a legegyszerűbb gép működése sem magyarázható meg a fizika és kémia törvényeivel. Vegyünk szemügyre egy egyszerű szerkezetet, például a karórát. Az óra mutatja az időt. A mutatókat a rugók mozgatják, ezeket pedig a hajszálrugók, és a szabályozó egységet vezérli, amely így a mutatókat forgatja. Ez az óra működésének konstrukciós elve. Ez az elv nem definiálható az élettelen természet törvényeivel. Az óra egyetlen szerkezeti részét sem alkotja az anyag természetes egyensúlya. Minden egyes elem mesterséges úton készül és kapcsolódik össze a többivel, hogy ezáltal betölthesse az óra funkcióját. A fizika és kémia törvényei semmivel sem teszik jobban érthetővé egy gép működésének elveit, mint ahogy egy nyomtatott lap kémiai tesztvizsgálatai sem árulnak el semmit a rajta lévő szöveg tartalmáról.

Ezek után felmerül a kérdés, hogyan testesülhet meg bármilyen strukturális vagy operációs elv az élettelen anyagban, anélkül, hogy kapcsolatba kerülne annak törvényeivel? Ha választ akarunk kapni kérdésünkre, mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy egyetlen élettelen tárgy sem írható le teljes mértékben a fizika és kémia törvényei segítségével. Amikor Laplace a jövő atom-topográfiájáról elmélkedett, feltételezte, hogy létezik egy olyan kezdeti stádiumban lévő atom-topográfia, amelyik nem vezethető le az atomok szerkezetéből. Ebből adódik az a következtetés, hogy a fizika és a kémia törvényei csak meghatározott kezdő feltételek között alkalmazhatók.

Ez a megállapítás minden általános elvre igaz, ami a tapasztalatra vonatkozik. Meghatározatlanul kell hagynia bizonyos körülményeket, amelyek közt alkalmazható, de a szóban forgó elv minden speciális alkalmazása megköveteli, hogy ezek a részletek meg legyenek határozva, de olyan erő által, amely nem áll ugyanazon elvek befolyása alatt. Ez az elv jól ismert a fizikában. A külső tényezők által behatárolt feltételek a rendszer *határfelületeit*

jelentik, amelyekre ezek a törvények vonatkoznak. Ezek azok a feltételek, amelyek közepette például egy vasdarab megmunkálása során gép lesz. A gépek olyan rendszernek tekinthetők, ahol a fizika és kémia által nyitvahagyott határfeltételek meghatározott operációs elv ellenőrzése alatt állnak, azaz a gépek nem írhatók le fizikai és kémiai terminusokkal.

Ami pedig igaz a gépek esetében, az természetesen áll az élőlények mechanikus funkcióira is. Ezeket a funkciókat olyan strukturális és műveleti elvek determinálják, amelyek ellenőrzik a fizika és kémia által nyitva hagyott határfeltételeket. Ezért az életfeltételek nem írhatók le a fizika vagy a kémia szempontjából.

Ebből adódik, hogy egy gép anyaga a fenti két egymástól független elv ellenőrzése alatt áll. E két elv szerepe egymástól igen eltérő. Amennyiben a fizikai és kémiai törvények működését akárcsak egy percre is felfüggesztenénk, minden gép működése megszűnne, mivel operációs elvük a fenti törvények alkalmazásán alapszik. Megfordítva azonban a tétel már nem állja meg a helyét. Ha egy gépet alkatrészeire szedünk szét, ezek a részek továbbra is alkalmazkodnak a fizikai és kémiai törvényszerűségekhez. Az operációs rendszer megbontása nem érinti ezeket a törvényeket, mivel ezek csak a gép anyagát érintik, még akkor is, ha darabjaira van szedve.

Egy gép vagy gépszerűen funkcionáló élőlény mindig két szintet foglal magába. A felső, a szélesebb szint a rendszer operációs elveit testesíti meg, míg az alsó a primitívebb szint a fizika és kémia törvényeinek ellenőrzése alatt áll. Az alsó szintet a szervetlen tömeg alkotja, a felsőbb szintet pedig az organizmust ellenőrző elv. Más szavakkal az alsó szinten egymástól elszigetelt elemek helyezkednek el, míg a felső szinten az alsó szint elemeiből alkotott funkcionális egész. A felső szint így a részek közös „értelmét” hordozza.

A fentiekben egy olyan hierarchia kezdetét látjuk, ahol helyreáll a lényegileg magasabb és lényegileg alacsonyabb szint közti különbség.¹ Az élőlények és a gépek példája alapján leírt kétszintű rendszert a sakk példáján általánosíthatjuk. A sakkjáték levezetését egy kész hadicsel vezérli, a hadicsel kidolgozása pedig a játék szabályainak ismeretén alapul. Ez az összefüggés az ellenkező irányban már nem áll fenn, mivel a sakk szabályai korlátlan számú cselt tesznek lehetővé. A sakklépések ezért önmagukban értelmetlenek, értelmüket csak a stratégia közös véghezvitelében nyerik el.

Hierarchikus szintek

Ezek a kapcsolatok mindjárt érthetőbbé válnak egy készség esetében, amely a hierarchia több szintjét is magába foglalja. Pl. egy irodalmi szöveg öt szintet foglal magába. Az első a legalsó szint a hangadás, a második maga a beszéd, a harmadik a szavak mondattá formálása, a negyedik szinten a mondatokból stílust formálunk, s végül az ötödik a legmagasabb szint a szöveg megszerkesztése.

1 Ennek a résznek az érveit Polányi első ízben ebben a formában 1962-ben fejtette ki. (Szerk.)

Mindegyik szintet a közvetlenül fölötte elhelyezkedő szint ellenőrzi. A hangokból a szókincs segítségével formálódnak a szavak, a mondatok a nyelvtan szabályainak helyes alkalmazásával alakulnak mondatokká, a mondatok pedig egy stílusba illeszkednek, amely azután az írás gondolatait közvetíti. Ily módon minden szint kettős kontroll alatt áll, egyrészt azon törvények kontrollja alatt, amelyek az egyes elemekre vonatkoznak, másrészt azok hatálya alá tartozik, amelyek az általuk megformált átfogó egészet jellemzik.

Ez a többoldalu ellenőrzés azáltal válik újra lehetővé, hogy az alsóbb szintek egymástól független elemeit szabályozó elvek meghatározatlanul hagyják azokat a határfeltételeket, amelyek már a felsőbb elv hatálya alá tartoznak. A hangképzés tág teret biztosít annak, hogy miképpen formáljuk a hangokat szavakká egy adott szókincsnek megfelelően. A következő lépcsőfokban a szókincs tág kombinációs lehetőséget nyújt a szavak mondati formálásának a nyelvtan szabályainak megfelelően, és így tovább. Ebből következik, hogy egy felsőbb szint működésére még nem ad elégséges magyarázatot az alsóbb szinten található elemek működése. A szókincs nem vezethető le a fonetika szabályaiból, a nyelvtan szabályai a szókincséből, s a nyelvtan helyes használata nem jelent jó stílust is egyben, mint ahogy a jó stílus még nem tartalmazza egy adott szövegrész tartalmát.

Elég ha egy pillantást vetünk az élőlények funkcióira és máris láthatóvá válik, hogy ezek is a fentiekben leírt hierarchikus felépítést követik. A legelső szint az élettelen természet törvényei szerint működik, míg a felsőbb szintek az élettelen törvényei által nyitva hagyott határfeltételek szerint funkcionálnak. A legelső szinten az úgynevezett vegetatív funkciók találhatóak, ezek az élet legalacsonyabb szintjének fennmaradását biztosítják, mind a növények, mind az állatok esetében a növekedés magasabb funkcióit nyitva hagyják. A következő lépcsőben lehetővé válik az izomerő működése az állatokban, s az ezt ellenőrző törvények nyitva hagyják a viselkedés veleszületett mintáinak integrációját, ezek lehetővé teszik aztán a következő lépcsőfokban az intelligenciát, s végül az intelligencia teszi lehetővé az embernek, hogy rátaláljon a felelősségteli választás elveinek még magasabb szintjére.

Ily módon egyre emelkedő szintekkel találjuk magunkat szemben, a magasabb szint kontrollálja az alacsonyabb szinten elhelyezkedőt s ezáltal megtestesíti az alsó szinten található részek közös értelmét. Így minden fokozatosan emelkedő szint egyre gazdagabbá válik, s teljes értelmét a csúcson éri el. Láthatjuk tehát, hogy Laplace Univerzális Tudása, azaz a világ fiziko-kémiai topográfiája gyakorlatilag értelmetlen. Minden értelem a valóság magasabb szintjein található, s ezek nem redukálhatók azoknak a törvényeknek a szintjére, amelyek ellenőrzésük alatt tartják az univerzum legkisebb részecskéit.

Galilei világszemlélete, amelyet a kopernikuszi forradalom óta érvényesnek tekintettek, alapjaiban hibás. A leginkább megfogható dolgok bizonyultak a legkevésbé értelmesnek, s ezért visszaszó a megfoghatót a valósággal azonosítani. Például ha megvizsgáljuk az értelmetlen anyagot mint a dolgok végső realitását, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy minden dolog értelmetlen. Ezt csak úgy kerülhetjük el, ha elfogadjuk azt a tételt, miszerint a legmélyebb valóságot azok a magasabb szintű tényezők uralják, amelyek a legkevésbé kézzelfoghatóak.

Ez látszólag visszavisz minket a középkori gondolkodáshoz, amely a világban lévő részeket úgy értelmezi, hogy ezek minden esetben az egész manifesztálódásai egy átfogó egész fényénél szemlélve s nem fordítva. De ez túl messzire visz minket a témától. Nem elegendő ha rámutatunk arra, hogy az élettelen természetet irányító törvények által nyitva hagyott határfeltételek mellett van még hely az életfunkciók és az emelkedett erkölcsi szempontok számára is. Mindaddig, amíg a pozitivisták empiricizmus megkérdőjelezheti létüket, nem állíthatjuk, hogy valóban léteznek ezek a lényegüket tekintve magasabb szintek. Ezt az állítást az alábbiakban bővebben kifejtem.

A pozitivisták empiricizmusnak nincs pontos elmélete, jelen gyakorlata azonban sok fontos esetben világos. Tagadja, hogy a megfogható, külső tényeken kívül mást is megismerhetnénk. Vegyük például az emberi tudatot. A tudat, mint már szó volt róla, nem megfogható, ezért nyitott kérdés, hogy vajon bármely élőlénynek, legyen az ember vagy állat, tulajdoníthatunk-e tudatot.

Eléggé valószínűtlennek tűnik, hogy a neuropszichológusok, a pszichológusokról most nem is szólva, tagadnák a tudat létét, szakterületük alapvető tárgyát. Tanulmányozhatja-e bárki is az észlelést anélkül, hogy megvizsgálná, mit is látnak az emberek? Vagy tanulmányozhatók-e az agyban elhelyezkedő érzetközpontok anélkül, hogy megvizsgálánánk, mit érez az egyén?

Még egy olyan jól ismert neuropszichológus, mint D.O. Hebb (1954) is arra akarta rábeszélni a tudósokat, fogadják el, hogy a tudat nem létezik, még akkor is, ha ez a hipotézis hamisnak bizonyulna. S ez nem egyedi eset. Egy L.S. Kubie nevű pszichiáter 1954-ben a témáról szólva ugyanezen az ülésen kifejtette, hogy a tudat „munkakoncepciója” elengedhetetlen a pszichológia szempontjából, majd hozzátette: Néha világosan és őszintén megmondjuk erről a véleményünket. Időnként tréfálkozunk ebben a kérdésben. Sokan közülünk úgy határoztak, hogy kerüljük ennek a szónak a használatát, mivel gyakran félreértelmezhető, s van valamiféle misztikus, ki nem számítható, nem tudományos, filozófikus és/vagy teológiai íze. Kubie szavai világosan jelzik, miről is van szó valójában.

A tudósok miközben el akarják hitetni velünk, hogy a tudat mint olyan nem létezik, maguk sem hisznek ebben. Abszurd volna azt feltételezni, hogy Hebb azt akarja elhitetni a neuropszichológusokkal, hogy az általuk vizsgált személyek nem rendelkeznek tudattal. Egyszerűen csak azt szeretné elérni, hogy a szakemberek úgy írják le tapasztalataikat, mintha a tudat nem is létezne.

Ez a behaviourizmus programja. A behaviourizmus például azt bizonygatja, hogy a tudatra vonatkozó minden utalás kiküszöbölhető azáltal, ha a szellemet az emberi beszéd hangjai helyettesítjük a tudat egy állapotáról beszélve. Egy ilyen jellegű vizsgálat nem állapítja meg, hogy a vizsgált személynek vannak-e fájdalmai, csak azt, hogy az illető fájdalmakra panaszkodik. Ez esetben figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a fenti álláspont megfelel az arra, hogy az orvostudomány célja a fájdalmak enyhítése. A behaviourizmus az orvostudományt csak mint a fájdalomról való panaszkodás csillapításának eszközeit tudja elképzelni, még akkor is, ha a panaszkodást orvosságok nélkül sokkal hatásosabban lehet enyhíteni. Tagadja a részvét és a szánalom létjogosultságát és elméletileg szabad utat enged a kínzásoknak.

A behaviouristák miközben megkérdőjelezik a tudat létét, ezek egyikét sem tartják kívánatosnak, még közvetve sem. Éppen ezért világosan kitűnik, hogy a behaviouristák nem látják tisztán, mit is mondanak tulajdonképpen akkor, amikor arra akarnak rávenni minket, hogy vonjuk kétségbe, ne vegyük figyelembe, vagy legalábbis kerüljük el a tudat szó említését. Úgy tűnik, mint tudósok büszkéik arra, hogy olyasmit is kimondhatnak, amit a laikusok abszurdnak vélnék. Úgy érzik ezzel a kopernikusi világszemlélet méltó követőivé válnak, annak a világszemléletnek, amely arra tanította az embereket, hogy észrevegyék a mozdulatlan nap körül mozgó földet, látszólagos mozdulatlansága ellenére.

A biológiában teljesen elfogadott önmagunk megzavarásának ez a módja. Ismeretes, hogy az élőlények funkciói nem vizsgálhatók anélkül, hogy ne vennénk figyelembe a funkciók céljait és ne lennének tekintettel azokra a szervekre és folyamatokra, amelyek ezeket a funkciókat végrehajtják. Mégis fel kell tételeznünk, hogy ezek a teleológiai magyarázatok csupán ideiglenesek. Az a mondás járja a biológusok között, hogy a teleológia olyan könnyűvérű nőcske, akit a biológusok nyilvánosan megtagadnak, de magánemberként együttélnék vele.

A tudomány gyakorlata igazságot hordozhat még akkor is, ha téveszmék nevében vezérlik. A biológusok esetében meglehetősen ártalmatlan, ha tagadják, hogy használják a teleológiai okoskodást. Sőt egyes fontos kutatásoknál megtörténhet, hogy abszurd feltételezésekre kell támaszkodniuk. Elég, ha a legújabb agykutatásokra gondolunk, amikor az agy különböző részeit mikroszkopikus méretű elektródák segítségével térképezik fel, s amely vizsgálatok azt mutatják, hogy idegrendszerünk a géphez hasonlóan működik. Ez a nagyszerű vizsgálat véget érne, ha ragaszkodnánk ahhoz, hogy nonszensz azt feltételezni, hogy idegrendszer úgy működik, mint egy érzéketlen automata. A neurológusoknak igazuk lehet, amikor nem vesznek tudomást a munkájukat megalapozó nézetek abszurditásáról.

Ez a helyzet a középkori térképkészítőkre emlékeztet egyeseket. A VI. században egy Cosmas nevezetű utazó és kereskedő miután belépett egy szerzetesrendbe, azon az alapon indított támadást a görög-római földrajzi felfogás ellen, hogy az ellentmond a Biblia tanításainak. Ehelyett Mózes tabernákulumának formáját vette alapul világképe megalkotásához. Az egész úgy festett, mint egy régimódi fazék, aminek fedője maga a mennyország. A középkorban több ilyen abszurd topológiai térkép is közkézen forgott egészen a XV. századig. Ekkor a tengerészek által készített precíz térképek lehetővé tették az Európa tengerein való hajózást. Nyilvánvaló, hogy maga Cosmas sem tabernákuluma mint világ-térkép segítségével hajózott volna el Indiába. Miután azonban szerzetes lett, úgy érezte, hogy ez a világképe megvilágító erejű.²

A pszichológia és a biológia hivatalos elméletei szintén szakmai elégedettséget adnak, még akkor is, ha senki nem tud hinni bennük. Úgy vélem, sokkal tisztességesebb lenne a nyilvánvaló igazsághoz ragaszkodni, feltéve persze, hogy ezt tiszta filozófusi lelkiismerettel tehetjük, és azt gondolom, hogy ez lehetséges.

2 Lásd Brown (1919): Miután Cosmas szakított a pogány görög Platón, Arisztotelész, Eudoxus és Ptolemaios nézeteivel, továbblépett és megkísérelte, hogy a Szentatyai írásaira és a Bibliára alapozva dolgozza ki kozmográfiáját: A korabeli hajóskönyvek térképei pontosan lerajzolták a mediterrán partvidéket.

Elterjedt az a nézet, miszerint egy másik ember tudata közvetlenül nem vizsgálható, csak külső tényezőkből következtethető ki. A szigorú empiricizmus pedig csak azokat a tényeket ismeri el, amelyek közvetlenül megfigyelhetők. Azonban bármilyen megfigyeléshez arra van szükség, hogy a számtalan érzékeinkre gyakorolt külső hatást a rájuk való belső válaszokkal együtt értelmes összefüggésekké integráljuk.

Amit látunk és hallunk, az ezerféle módon függ agyunk felkészültségétől és intelligenciánktól, azaz attól, ahogy saját magunk értelmezzük a látottakat és hallottakat.

Tegyük fel, hogy megvizsgálom a jobb kezemet. A kezemet a konturjai révén látom. De ha ez volna minden, a kezem, ha elmozdítanám, megváltoztatná színét, formáját és méretét. A kezemről mint szilárd tárgyról szerzett tapasztalatok így fel sem merülnének. Ugy lennének tekinthetők, mint gyorsan változó jelek tömege a látótér, a szem és a test belsejében. Integrálóképességünk segítségével egyszerre több ezer változó jelet érzékelünk, miközben egy változatlan tárgy más és más távolságokon belül, különböző nézőszögekben vizsgálva más és más megvilágításban fel s alá mozog. Ugyanez történik akkor is, ha egy dühvel és fenyegetéssel teli arcot figyelek meg, azt is a fent leírt integráló képességgel vizsgálom. Semmiféle ésszerű magyarázat nincs arra vonatkozóan, hogy azért kéne elvetnünk a düh és a fenyegetés megfigyelését, mert ez integrálást követel meg tőlünk, ha csak nem utasítjuk el, hogy bármit is megfigyeljünk.

Az így kapott eredményt tovább mélyíthetjük, ha egy kicsit részletesebben elemezzük az integrációs folyamatot. Tegyük fel, hogy az egyik ujjamat egy papírba vágott tűhegnyi lyukon keresztül, vagy esetleg egy sötét csövön át figyelem meg. Ha most elkezdem az ujjamat előre és hátrafelé mozgatni, amint a szememhez közelítek vele, úgy tűnik, mintha megduzzadna. A növekvő tárgy elveszti valódiságának egy részét, mivel hiányoznak bizonyos jelek a vizuális terület perifériájáról, amelyek hozzátartoznak a normális képhez. Figyelemreméltó, hogy egy tárgy megfigyelése közben hányféle általunk nem is ismert jelet tudunk egyszerre integrálni. Ezek közül némelyik egyáltalán nem érzékelhető, például szemizmaink összehúzódását sem regisztráljuk, s csak akkor veszünk róla tudomást, ha ténylegesen látjuk a megfigyelt tárgyat. Más jeleket, például egy gombostűhegnyi lyukon keresztül látottakat érzékelünk ugyan, de csak a szemünk sarkából. Ezekre nem is fordítunk figyelmet, de róluk való tudatosságunkra támaszkodunk, miközben figyelmünket arra a koherens egészre koncentrálnak, ami erre vonatkoznak. A modern filozófusok érvei szerint semmiféle bizonyítékkal nem rendelkezünk más emberek szellemének létezésére nézve. Ez igaznak is bizonyulna, ha csak explicit következtetési folyamatokra kellene támaszkodnunk. De nem ez a helyzet. Pontosán úgy integráljuk a fiziognómia sajátosságait, mint minden egyéb jelet, részeket vagy bármilyen más észleletünket, azaz oly módon, hogy a jeleket vagy részeket, amelyek érzékeink számára adottak, észlelésük értelmes módjává integráljuk. Ezt akár a következtetés hallgatólagos folyamatainak is nevezhetjük, szemben a logika által napjainkban elfogadott explicit következtetés folyamatával.

Az új elem, amit itt bevezettem a tudáskonceptióba, az a mód, ahogy a jelzésekről való tudatosságunkra támaszkodunk, hogy arra figyelhessünk, amire mutatnak vagy általánosabban az a mód, ahogy a dolgokat tudjuk, a róluk szóló tudatosságra támaszkodva, hogy valami másra figyelhessünk, ami egy átfogó egész és amihez hozzájárulnak. Ezt most összeköthetjük bizonyos tapasztalattal, amely mindannyiunknak van bizonyos dolgokról, amelyekre támaszkodva tudunk csak valami másra figyelni. Saját testünk is ilyen dolgok összességéként fogható fel.

Nem valószínű, hogy valaha is tekinthetünk rá, mint egy rajtunk kívül álló tárgyra, miközben mint olyan eszközre támaszkodunk, melynek segítségével kívülről szemlélhetjük a dolgokat s saját céljaink érdekében manipulálhatjuk őket. Ezért valami ről való, valami másra támaszkodva megszerzett tudásunkat azzal a fajta tudással azonosíthatjuk, amelyet saját testünkről bennelakozva szerzünk. Más szavakkal azt állíthatjuk, hogy miközben egy dologra való reagálás során egy másikra támaszkodunk, ezeket már asszimiláltuk is testünkbe. Például elmondhatjuk, hogy ismerjük az észlelés jeleit, bennelakozás révén, amikor arra irányítjuk figyelmünket, amit közösen jelölnek. Ily módon elértünk a bennelakozás révén elért megismerés koncepciójához.

A bennelakozás a lét minden szintjén működik. Amikor azonban élőlényeket ismerünk meg a bennelakozás révén, különösen közeli kapcsolatba kerülünk ismeretünk tárgyával. Amikor az oroszlan hirtelen az antilop hátára ugrik, az antilopról korábban kialakított megfigyeléseit és jelenlegi cselekvését komplex, akkurátos módon integrálja. Miközben a természettudós megfigyeli az oroszlant, a róla mint ragadozóról kialakított képbe integrálja tapasztalatait. Más életfolyamatok, például az embrionális fejlődés, ennél sokkal lassúbb ütemben mennek végbe, de ez nem jelenti azt, hogy a koordinált részletek tekintetében ezek szegényebbek lennének. Az egyes fiziológiai funkciók megfigyelésével köteteket lehetne megtölteni, s az emberi intelligencia által létrehozott koordinációk végtelenek. Az élőlények észlelése életfunkcióik aktív koordinálásának szellemi megduplázásával történik.

Ebből is láthatjuk, hogyan ismerhető meg egy másik ember tudata és hogyan osztozhatunk vele szellemi életében. Például egy ember által birtokolt készséget (begyakorlott teljesítményét), mozgásainak egy közös mintába való mentális kombinálása révén értjük meg. A sakkjátékosok például úgy hatolnak be mesterük gondolatmenetébe, hogy újra lejátsszák az adott partit. Egy másik ember gondolatmenetét megismerni ez azt jelenti, hogy tapasztaljuk cselekedetei célját, értelmét kívülről belépve. Ily módon érzékelhetjük egy másik ember tudatát, megoszthatjuk vele bánatunkat és sajnálhatjuk őt. Az élet ismerete egyben az életben való osztozást is jelenti, s egy másik ember ismerete feltételezi, hogy egyenlő partnerként osztom meg vele az életemet. Amikor az élettelen természetet vagy az alacsonyabbrendű organizmusokat tanulmányozzuk, akkor ezekkel Én-Az kapcsolatba lépünk, s ahogy fokozatosan közelítünk az emberhez, ez a kapcsolat Én-Te relációvá alakul át. Elérkeztünk egymás kölcsönös megértéséig.

Olyan tudás birtokába jutunk, amely megmutatja, hogy ismerhetjük meg és tapasztalhatjuk meg a lét megfoghatatlan szintjeit, amit a pozitív empiricizmus elutasít.

A következőkben korunk néhány alapvető problémáját fogom érinteni. Eközben szembenézek azzal a kihívással amit a pozitivista empiricizmus jelent az erkölcsi elvekre nézve. Johnson 1960-ban írt szociológiai szakkönyve négy fő pontban foglalja össze ezeket az elveket. A negyedik pontban megállapítja, hogy a szociológia „etikátlan”, mert a szociológusok nem teszik fel azt a kérdést, hogy vajon az egyes társadalmi cselekedetek jók-e vagy rosszak, csak arra törekcsenek, hogy megmagyarázzák őket. Egyes szociológusok megpróbálják ezt az elvet korlátok közé szorítani, de a gyakorlatban ezt csak kevesen teszik. A jellemző az, hogy a legtöbben elfogadják és nagy becsben tartják ezt az elvet, hogy ezáltal fennmaradjon a szociológia tudományos karaktere.

Nézzük meg közelebbről, mit is jelent ez az elv. Ha feltesszük, hogy figyelembe vennénk pozitív vagy negatív-e ez a cselekedet, az annak feltételezését jelenti, hogy ebben erkölcsi szempontok nem játszanak szerepet. Ha ezt a feltételezést minden társadalmi cselekedetre alkalmazzuk, akkor eljuthatunk annak tagadásáig, hogy az embert a valódi erkölcsi motívumok mozgatják. Amikor személy szerint szembehehelyezkedek ezzel a doktrínával, egyúttal meg vagyok győződve arról, hogy azok a szociológusok, akik magukévá teszik ezt az erkölcsi nihilizmust, valójában magasrendű morális elvekkkel vannak felvértezve és a nemes ügyek mellett állnak ki. Teljesen helyénvaló dolog, hogy néha olyan abszurd dolgokat is tanítanunk kell, amiben nem hiszünk, de úgy tudjuk róluk, hogy tudományosak.³

Elismerem, hogy a legtöbb hallgató fenntartja erkölcsi elveit, tekintet nélkül arra, hogy azt tanítják nekik, hogy ezek megalapozatlanok. Sőt még arra is képesek, hogy válaszoljanak korunk társadalmi perfekcionizmusára, s magas erkölcsi igényeket támasszanak a társadalommal szemben. Egyesek közülük soha nem érzik az ebben rejlő belső ellentmondást, míg mások esetében ez zavart okozhat, csökkentheti önbecsülésüket. A fentiekben vázoltakból adódó lehetséges konzekvenciákat oly módon mérhetjük fel, ha azoknak az íróknak a nézetei felé fordulunk, akik a modern szellem ellentmondásait az irodalomban és a politikai életben feldolgozták. Az irodalom és a politika korunk mitológiája és egyben képzeletünk iskolája.

A pozitivisták szkepticizmus és a modern morális perfekcionizmus között feszülő ellentét napjainkra komoly konzekvenciákat hozott a felszínre. Két irányban merült fel ez az ellentét a művészet és a filozófia, valamint a politika irányában. Az első a túlzásba vitt individualizmussal szemben lépett fel, míg a másik a modern totalitarizmussal szemben.

- 3 Johnson 1960-ban megjelent könyvéhez írt előszavában Robert K. Merton ezt írja: „Könyvével Johnson belépett a szociológiaírás mestereinek szűk táborába.” Az egész könyv tartózkodik attól, hogy ítéletet mondjon az értékekről. A négerekkel szemben a múlt század második felében alkalmazott kegyetlenségeket azzal magyarázza, hogy a négereket bűnbakként használták fel. Azáltal, hogy áldozattá tették őket, igyekeztek a társadalmi bomlás folyamatából eredő frusztrációról elterelni a figyelmet. „Illymódon a négerek - a belső problémák fényében - a nemzeti egység iránti megnövekedett követelés áldozatai voltak. ..A nemzeti egységet az ő áldozatuk révén valóstították meg.” 602 p. A bűnbakkeresés társadalmi szerepét az elmúlt évtizedekben ismét elemezték. Kluckhohn és Leighton 1946-ban megjelent írásukban azt fejtegetik, hogy a navaho indiánok szavakban és tettekben vetítik ki a boszorkányokra mindazokat az ellenséges érzéseket, melyeket rokonaik, a fehérek és egyáltalán az élet kiszámíthatatlanságai iránt éreznek. A boszorkányok megölése jellegzetesen brutális cselekedet. A boszorkányok tulajdonképpen bűnbakok. Nyilvánvaló, hogy a boszorkányüldözés a navaho indiánok kultúrájának jellegzetes válasza mindarra a problémára, amellyel minden társadalomnak szembe kell néznie, azaz, hogy hogyan vezesse le a felgyülemlett gyűlöletet anélkül, hogy ezáltal a társadalom meginogna. Az emberek a zsidók és a négerek helyett problémáikért a boszorkányokat okolják. Ez az elmélet arra készítette Johnsont, hogy kifejtsse, hogyan alakult a négerek helyzete az USA-ban. „Technikailag egy néger szenvedése semmivel sem diszfunkcionálisabb, mint egy katona elvesztése egy csatában. Mindennek, a társadalmi rendszer integritásának is megvan az ára.” Mindazonáltal a tehetséges négerek érvényesülésének, az afrikai országok megbékítésének szükségessége a nekik tett engedményekhez vezetett. Elképzelhető, hogy ha Lincoln tisztában lett volna a bűnbakkeresés társadalmi szerepével, az északi államokban is bevezette volna a négerkínzást, s így kisebb vérvesztéssel polgárháború nélkül megoldotta volna a nemzet egyesítését.

Úgy tűnik ez a két irányzat homlokegyenest szemben áll egymással, noha végülis ugyanannak az egyenletnek az alternatív megoldását jelentik, amely *megköveteli, hogy miközben hiszünk a morális tökéletességben, tagadjuk meg a morális indítékot.*

Vizsgáljuk meg először az egyenlet individualista megoldását. Ha valaki teljes szkepticizmussal szemléli a világot, akkor semmi alapot sem lát a morális autoritásra és transzcendens erkölcsi kötelességvállalásra, s úgy tűnik, morális tökéletesedése céltalan. Ez ellen úgy védekezhet, hogy szkepticizmusát a fennálló társadalom ellen fordítja, leleplezi annak erkölcsét mint hitvány, képmutató, mesterséges valamit, ami csupán a kizsákmányolás és kéjtelenség árca mögé bújik. A morális szkepticizmus és megbotránkozás ilyen összekapcsolása bár inkonzisztens, mégis összekapcsolja őket az azonos cél elleni támadás. Az eredmény a fennálló társadalom erkölcsi gyűlölete és a modern értelmiségiek elidegenedése lesz.

Az egyén belső életére gyakorolt hatás ennél sokkal súlyosabb. Szkepticizmussal vegyes perfekcionizmusuk megvetéssel fordul el saját tradicionális erkölcsének minden megnyilvánulásától, mint banálist, másodkézből valót és képmutatót elutasítja. Saját maga iránt is kétséggel viseltetik, ezért valamiféle fogódzót keres. Miután mint őszintétlen, képmutató dolgot elvetette a jó és rossz közti megkülönböztetést, büszke elutasítása tisztességére. Mivel a mindennapi tisztességes viselkedés soha nem lehet teljesen védve a pusztá konformitásból vagy kétségtelen képmutatásból eredő gyanúsítgatásokkal szemben, csak az abszolút amorális és értelmetlen cselekvés biztosíthatja az egyént teljes autentikusságáról. Mindaz a morális buzgalom, amit a tudományos szkepticizmus arra fordított, hogy felszabadítson bennünket a vallás befolyása alól, azáltal, hogy eszméit diszkreditálja, a későbbiekben visszatért, hogy intenzív morális értékeléseit amorális érvényességgel töltsen meg. Ez jól mutatja, hogy az én abszolút előtérbe helyezése, az önkényességből fakadó bűnökről és perverzításokról való fantáziálás, az önmegvetés és kétségbeesés hogyan merülnek fel a tisztességgel szemben fellépő állandó gyanúsítgatásokkal szemben.

Ez a gondolkodásmód száz évvel ezelőtt Dosztojevszkij írásaiban jelent meg először az európai eszmerendszerben. Dosztojevszkij úgy ábrázolta a gyilkosságot, mint az erkölcsi szkepticizmus kísérletét. Nem sokkal ezután Nietzsche a jó és a rossz mindenfajta tradicionális koncepcióját mint képmutatót elvetette. Nietzsche-vel egyidőben Rimbaud-t költői képzelete a zavaros szenzualizmus világába vetette. Őt követte a következő generációban Gide, aki azt állította, hogy a perverzió és a megokolatlan bűn - „action gratuit” - az erkölcsi hitelesség fokmérője. Napjainkban egész könyvtárakat tölthetünk meg azokkal a többnyire magas színvonalú művekkel, amelyekben az abszurditást és a sötét, fantasztikus obszcenitást a megkérdőjelezhetetlen hitelesség jeleként ábrázolják.

Ezek a szkepticizmus és a perfekcionizmus között levő ellentmondásra adott válaszokként foghatók fel. A két szélsőséget az erkölcsi nihilizmusban egyesítenék, amelyet ugyanakkor átitat az erkölcsi szenvedély. Ez a paradox kombináció valami újat jelent a történelemben, s így új elnevezést érdemel: **részemről az e r k ö l c s i i n v e r z i ó** nevet adtam neki.

A társadalmi életben az erkölcsi inverzió a totalitarizmushoz vezet. Erre a marxizmus-leninizmus a legtartósabb példa. A marxista forradalmár elutasít minden hivatkozást az általános érzelmekre, s elutasítja az ideális társadalom mindenfajta utópiájára való hivatkozást. Szkepticizmusa megtiltja, hogy egyetértsen ezekkel a nézetekkel. Bár nem ismeri el őket, mégis ezek bizonyulnak cselekedetei mozgatórugóinak és ezeknek kell eleget tennie. A marxizmus, hogy feloldja ezt az ellentmondást, feltalált egy mechanizmust, a

marxista történelmi gépezetet. Ez a társadalmon belül működve előidézi a kapitalizmus lerombolását és helyettesítését a szocialista társadalommal. A gépezet mindezt anélkül viszi végbe, hogy szem előtt tartaná a társadalmi tökéletességet, vagy igénybe venné a nemes érzelmeket. Amikor azt állítja, hogy képes a társadalom minden szellemi folyamatának ellenőrzésére, akkor elkerülhetetlenül a tudományos szemléletmódra hivatkozik. Ráadásul amikor még biztonságos áruhát is kínál az utópizmus részére, amely létrehozóiét motíválja, akkor ez a vonzerő ellenállhatatlanná teszi elméletét.

A marxizmus két ellentmondó eleme gyakorlatilag megvédi tanításait a kritikákkal szemben, azáltal, hogy kölcsönösen felvállalja védelmüket. Erkölcsi dühe elutasítja az értelmiség ellenvetései meghallgatását, s minden morális ellenvetést mint tudománytalan nézetet elutasít. Az egymásnak ellentmondó nézetek egyidejű jelenléte a magyarázata annak, hogy hogyan tekintheti a marxizmus a történelmi szükségszerűséget olyan elemnek, amelynek azért kell munkálkodnia és harcolnia, hogy elkerülhetetlennek lehessen deklarálni a kikényszerített változásokat. Ebből következik az a megállapítás, hogy a marxi elmélet nem más, mint áruhába öltöztetett utópisztikus nézetek összessége, s hallgatólagosan arra akar rávenni minket, hogy harcoljunk a marxizmus elméleti jövődöléseinek beteljesítéséért.

A fentiekkel vázolt feladatokkal megbízott politikai pártok durvasága gyakran válik kritika tárgyává, vagy elnézik, hogy a nemes cél érdekében rossz eszközöket használnak, de ez a fajta megközelítés, illetve kifogás célt tévesztett. A marxizmus-leninizmus mind az erkölcsi mozgatórugók, mind az utópiák szerepét tagadja, s azt állítja, hogy csak a tudományos direktívákra támaszkodik. Ezért fel sem merül az a kérdés, hogy mérlegeljék a célt a felhasználandó eszközök szempontjából.

Ha valaki a gépezet megtestesítésének igényével lép fel, akkor úgy is kell működnie, mint egy gépnek, a gép belsejében levő moralitás fogja megítélni minden erkölcsét. A gépben megtestesülő moralitás szükségszerűen vak saját kezemunkáját illetően és süketnek mutatkozik az észérvekkel szemben is, egyszerűen fanatikussá válik.

Azaz az igazság ezután a gépben testesül meg. Akármilyen is készíti a gépet gyorsabb működésre, minden igaznak bizonyul. A társadalmi fantáziák olyan univerzuma épült ki, ahol maguk a szerzők is elvesztették tájékozódóképességüket. A koncepciós perek áldozatait hasonló logika alapján vették rá arra, hogy elfogadják az ellenük felhozott fantasztikus vádakat. A másként való gondolkodás egyenlő a forradalom elárulásával, ami elképzelhetetlen dolog a számunkra.

Menekülés a katasztrófából

A modern eszmerendszert saját nézetei segítségével ábrázoltam. Az eszmerendszer felemelkedését egy olyan gondolkodás eredményeként próbáltam megmagyarázni, melynek eredete egyrészt a kopernikuszi felfedezésekben, másrészt a kereszténység morális ideológiájával szemben fellépő intellektuális forradalomban rejlik. Így magyaráztam a modern irodalom morális eszméit is, akárcsak korunk politikai hitvallását és katasztrófáit.

Ezek a meghatározó események nem tudhatók be sem gazdasági körülményeknek, sem a gyerekek korai tanításának. Az októberi forradalom eszméi a legkülönbözőbb gazdasági berendezkedésű országokban terjedtek el, s hasonlóan nagy különbségek vannak az egyes országok között a csecsemők pólyázása vagy korai szobatisztaságra nevelése terén is. Bármely teória, amely ezt a gondolkodási forradalmat gazdasági okokkal vagy gyermek-

kori traumákkal akarja magyarázni, ugyanazt a hibát követi el az ember és a történelem természetére vonatkozólag, mint amelyek ezeket a katasztrófális forradalmakat okozták. Mindez pedig állandósítja ezeket a tévedéseket.

Ha feltárjuk tévedéseink okát, ez hozzásegíthet minket ahhoz, hogy felülkerekedjünk rajtuk. Az én modern világtérképem ezt úgy viszi véghez, hogy a tudatot független, önkormányzó erőnek tekintem. Úgy érzem, a modern totalitárius ideológiák által életre hívott mozgalmak segítenek ebben. A sztalinizmus lassan eltűnik, s mi egyre növekvő csodálkozással tekintünk vissza tetteire. Az oroszok folytonosan azt kérdezik maguktól, hogyan fordulhattak elő ezek a szörnyű dolgok. Amikor Ilja Ehrenburg 1962-ben befejezte emlékiratait, azt mondta: „Ezek a dolgok kövekként fekszenek generációm szívéén.” Mindez az egész világot érinti, s ellene nem biztosíthatjuk be magunkat mindaddig, amíg meg nem értjük, hogy emberek, akik annyira mélyen át vannak itatva tudományos szemlélettel, hogyan voltak képesek ilyen szörnyű zsarnokságot létrehozni és éveken keresztül fanatikusán támogatni.

Erre a kérdésre csak lassan, fokozatosan találhatjuk meg a választ. A Szovjetunió Kommunista Pártja 1956-ban tartott XX. kongresszusán Hruscsov először ítélte el titkos beszédében Sztalin gatzetteit. Pár hónappal később a lengyel és magyar írók nyíltan követelni kezdték a gondolat szabadságot. Ezek az írók vezető kommunista értelmiségiek voltak, akik visszariadtak attól, hogy az erkölcsöt, az igazságosságot, a művészetet, sőt még magát az igazságot is a párt érdekeivel azonosítsák. A magyar kommunista írók ünnepélyesen visszautasították azt a nézetet, miszerint a politikai hasznosság az igazság kritériuma lenne és keserű szellemi harcok után fogadalmat tettek, hogy a „jövőben semmilyen körülmények között többé nem fognak hazudni.”

Pár héttel később az értelmiségiek vezetésével a magyarok megdöntötték a Rákosi vezette sztalinista rezsimet. A magyar forradalom célja azt volt, hogy elismertesse a megfoghatatlan dolgok létezését, az igazságot, az igazságosságot, a morális és művészeti integritás valóságát. Elbukott az a bolsevik kísérlet, amelyik egy raffinált elmélet nevében, magasabbrendűnek mondott célok érdekében tagadta ezeket a realitásokat. Ez az elmélet tarthatatlanná vált. Úgy vélem, a metafizikai realitás szenvedélyes elismerése ezen a téren fordulópont volt, s a jövőben a politikai gondolkodás axiómájaként fog szolgálni.

Napjainkban a lengyel és a magyar írók megkísérik, hogy a marxi történelemfelfogás keretein belül megtalálják az erkölcsileg felelős egyén helyét és szerepét. Marxnak a közelmultig kiadatlan korai kéziratái valami fogódzót nyújtanak ehhez. De a hegeli nézetek újraélesztése Marx korai gondolkodásában nem vezet minket messzire.

Olyan tudáselméletre van nekünk szükségünk, amely rámutat a pozitívista szkepticizmus tévedéseire, s a létről kialakított tudásunkat magasabbrendű erkölcsi szempontokkal ruházza fel. Minden magasabbrendű elv csak úgy ismerhető meg, ha benne lakozunk a részekben, amelyet irányít. Minden olyan kísérlet kudarcra van ítélve, amelynek célja, hogy egy magasabbrendű létformát sajátosságai alapos teoretikus áttanulmányozásával vizsgáljunk meg. Vakok maradunk minden olyan elmélet iránt, amely igazán számít, ha nem fogadjuk el a bennelakozást mint a tudás egy legitim formáját.

Ez hallgatólagos bizalmat is jelent a nem megfigyelt, többnyire specifikálatlan sajátosságokról kialakított tudásunkban. Mindezt belsővé kell tennünk, s ennek során meg kell változtatnunk szellemi hozzáállásunkat is. Semmi sincs, amihez szigorúan ragaszkodnunk kéne ezen a téren. Ez egy szabad elköteleződés.

De van abban valami megfoghatatlan, amiben megbízhatunk. Nagy igazságokkal vagyunk körülveve, s ezek olyan művekben testesülnek meg, amelyek a legnagyobb szabadságból születtek, s most habozunk, éljünk-e ezzel a szabadsággal. A közelmúlt történelme arra tanított minket, hogy csak az igazság és alkotó szabadság légkörében lélegezhetünk. Ami engem illet, hogy megszerezhessem és fenntarthassam a világról való ismereteimet, a világban való bennelakozás révén kész vagyok ebben bízni.